

mot at offentligheten skulle vende seg mot maktaverne.

Disse innvendingerne mot Maliks' overordnede tese til tross, det er ingen tvil om at den foreliggende avhandlingen er et særdeles viktig bidrag til den voksende litteraturen omkring 1700-tallets offentlighet i Danmark-Norge og dens forhold til statsmakten. Analysen av sensurens utøvelse på den ene siden og dens juridiske forankring og institusjonelle utvikling på den andre er glitrende, og det samme er også påvisningen av innbydelsesskriftets opphav i sentrale statsmenns forestilling om begrensingene i det eksisterende forvaltnings-systemet. Vilklårene for den dansk-norske offentligheten på siste halvdel av 1700-tallet står utvilsomt klarere for oss nå. Om eneveldet alt i 1755 hadde fått et så alvorlig skudd for baugen som Maliks antyder gjenstår å se. Historikere har i alle tilfelle her fått et alternativ til Jens Arup Seips forslitte hypotese om utbredelsen av en teori om et opinionsstyrt enevelde blant dansk-norske skribenter mot slutten av 1700-tallet. Det lover godt for den fremtidige debatten.

Håkon Andreas Evju

Daniel Möller, *Fånad i belgade grifter: svensk djurgravpoesi 1670–1760* (Lund: ellerströms, 2011). 435 s.

Daniel Möller har valt ett originellt ämne för sin avhandling i litteraturvetenskap – svenska gravdikter över djur från 1670 till 1760. Det är ett ämne som kan väcka känslor av många slag: förvåning, kanske ett och annat mistroget leende, men också uppsluppenhet och munter nyfikenhet. Det är särskilt roligt att se en avhandling om äldre litteratur som använder den lätta poesin som en dyrk för att öppna porten till en främmande tids landskap. För ihjälsluttna papegojor, skjutna björnar och knä-

hundar som sväljer synålar visar sig ha mycket att avslöja, inte bara om sig själva utan om hela det poetiska systemet. Djurgravdiktarna befann sig ofta nära den politiska makten, och Möller vill visa hur deras alster balanserade mellan så olika funktioner som tröst, förströelse, panegyrik, erotik och även försåtlig politisk kritik.

Ämnesvalet fungerar väl. Det gör det möjligt för Möller att avgränsa ett antal dikter från närmare ett sekel, att resonera kring djurgravpoesins miljöer och sammanhang, och att dra slutsatser om dess varierande funktion. Avgränsningen fungerar som ett prisma, det koncentrerade ämnet bryts i en mångfald fasetter: djurgravdiktingen visar sig ha relevans för grundläggande frågor om poesins många färgskiftningar i 1600-talets och 1700-talets samhälle.

Möller inleder sin avhandling med Andreas Arvidi, upphovsman till den första kända djurgravdikten i Sverige. I handboken i dikt-konst, *Manuductio ad poesin Svecanam* från 1651, återfinns en dikt över en död höna som ett exempel på jambisk vers. I pedagogiskt syfte har alltså magistern i Strängnäs författat en skämtsam exempeldikt om rävens offer. Arvidi gör som många kloka pedagoger, han sockrar pillret för att den beska lärdomen lättare ska slinka ner. Så resonerar också många av tidens poetikförfattare – poesins uppgift är att förmedla ett budskap som klätts i en behaglig och roande dräkt.

Arvidis exempel förblir en upptakt, och de övriga poetiska alster som behandlas i avhandlingen tillhör helt andra miljöer, framför allt det kungliga hovet, adelns slottsmiljöer eller ett begynnande salongsliv hos en bildad elit i Stockholm. Det är i dessa miljöer som bytesdjuren för jakten, sällskapsdjuren och slutligen de märkvärdiga exotiska djuren har sin plats. Björnar, knähundar och papegojor fyller olika funktioner när de lever och de tillågnas också gravskrifter av olika slag. Den egentliga startpunkten för Möllers djurgravpoesi är

Erik Lindschölds epitafier över änkedrottning Hedvig Eleonoras tikar från 1670-talet och avhandlingen sträcker sig fram till Olof von Dalins död. Därmed omfattar studien den karolinska tiden och en stor del av frihetstiden.

Möller har genomskött arkiven och kunnat finna mellan sjuttio och åttio gravdikter från perioden i fråga. Avhandlingen behandlar ett dussintal av dessa ingående, medan ytterligare omkring ett dussin får en mer översiktlig behandling. Urvalet motiveras med representativitet: dikterna har "valts ut i syfte att täcka in hela genrens bredd" (s. 10). Djurgravidikten räknas till tillfällespoesin och avhandlingens huvudfråga är "vilka funktioner djurgravpoesin hade" (s. 11). Detta syfte preciseras med frågor kring dikternas sammanhang, avsikt, och författarnas "uppsåt" (s. 11). Särskilt intresserar sig Möller för dessa dikters "dubbla funktioner", exempelvis som både "djurgravpoesi och panegyrisk poesi" (s. 11).

Dikterna betraktas i ett brett sammanhang och kräver enligt Möller "traditionshistoriska och komparativa aspekter" (s. 14). Ansatsen är samtidigt retoriskt inriktad och utgår från det retoriska genresystemets *genus demonstrativum*, den *epideiktiska* talekonsten. Denna typ av tal hade som syfte att lovprisa eller klandra sitt föremål. En gravdikt över en människa skulle enligt gängse föreställningar utformas med en inledande klagan över dödsfallet (*luctus*), följd av en lovprisning av den döda (*laus*) och slutligen ge de efterlevande tröst (*consolatio*). Begravningspoesin "var under 1600- och 1700-talen en dominerande genre", konstaterar Möller (s. 17). Han påpekar samtidigt att djurgravpoesin till sin natur var världslig, medan gravdikter över människor hade en starkare anknytning till den religiösa sfären. Djurgravidiktningen var till skillnad från de allra flesta gravdikter över människor parodiska. En parodi förlöjligar en allvarligt menad förlaga, i detta fall alltså den seriösa gravdikten. Djurgravidikten kunde därmed, menar Möller, förhålla sig friare till principen om *decorum*, alltså

en anpassning efter konventioner som rörde "temat, adressaterna och tillfället" (s. 28). Parodi förutsätter kännedom om gängse mönster och Möller diskuterar sin syn på *dialogicitet* som en förutsättning för studien. De poeter som skrev djurgravidikter under 1600-talet och 1700-talet replikerade på antikens och samtidens diktare eller lät sig influeras direkt av sina föregångare.

Forskningsöversikten behandlar den svenska forskningen om tillfällesdikten och ger en internationell utblick över den forskning som satt fokus på djurgravidikten. Möller kan konstatera följande: "I Sverige är djurgravpoesin ännu outforskad." (s. 31.) Efter en översikt över poetikböckernas anvisningar om tillfällesdikt, som indirekt kunde bli vägledande för djurgravidiktare, och olika beteckningar som *epitafium* (gravinskrift) och *epicedium* (en längre form av gravdikt), övergår Möller till sin hypotes. Djurgravidikten, menar han, blev "en litterär frizon", "ett slags plattform för undersökandet av litteraturens gränser" (s. 36). Anledningen till detta sägs vara genrens "brist på reglering" samtidigt som den behöll "innebördsdiga samband med andra genrer" (s. 36).

Avhandlingen undersöker den svenska djurgravidikterna i tre större avsnitt som är kronologiskt ordnade. Den första delen inleds med en diskussion av Erik Lindschölds dikter om Hedvig Eleonoras tikar, Werner von Rosenfelts dikt över en död papegoja och Christoffer Leijoncronas björnepitafium till Karl XI. Lindschölds bidrag sätts i samband med dels den antika djurgravidikten och dels den franska salongspoesin. Dikterna kan, menar Möller, ha stärkt Lindschölds "position som hovets främste författare" och fungerat som "en annorlunda form av panegyrik" (s. 60 f.). Rosenfelts "Klagan öfver en mächta artig Papegoijas dödh" uppfattar Möller främst som en imitation av Ovidius och Statius, "en intertextuell lek, ett prov på sofistikerad litterär underhållning" (s. 79). Funktionen, menar

Möller, var främst didaktisk och underhållande (s. 80). Till skillnad från hovdiktaren Lindschöld och amiralen Rosenfelt sökte den unge Leijoncrona kungligt beskydd för att främja sin karriär. Dikten om den björn Karl XI nedlade 1682 beskrivs av Möller som ett försök till ämbetsmeritering, "ett raffinerat exempel på panegyrik" (s. 95). Det är kungens storhet som jägare och regent som står i centrum för dikten, som helst ska resultera i någon form av belöning till poeten.

Avhandlingens andra del, som består av tre kapitel, ägnas Israel Holmströms epitafium över Karl XII:s hund Pompe från 1703. Dikten förtjänar att citeras i sin helhet, som den svenska djurgravdiktningens *magnum opus* (s. 100):

Pompe Kongens trogne dräng
Sof hwar natt i Herrens säng,
Sehn af år och resor trötter
Leed han af wjd Kongens fötter.
Mången stålt och fager Mö
Önskade som *Pompe* Lefwa
Tusend hieltar eftersträfwä
At få så som *Pompe* dö.

Holmström spelade enligt Möller rollen som "kungens rolighetsminister" och poeten anknöt gärna till franska förebilder för den burleska poesin. Burlesken använder i förlöjligande syfte en hög stil för låga ämnen eller låg stil för höga ämnen för att åstadkomma en komisk effekt (s. 110). Möller lyfter vidare fram diktens avslutning som ett exempel på djurgravdiktens erotiska tradition, med anknytning till både samtida tysk och fransk dikt och till den romerske poeten Catullus och hans kända dikt över Lesbias döda sparv. Djurgravdiktningen var frivol redan i antiken och Holmström åstadkom enligt Möllers tolkning en djärv vändning av ett vanligt motiv. Män uttryckte i diktform sin avundsjuka mot hundar som fick ligga i knät på unga kvinnor. Holmströms Pompe-dikt låter i stället kvinnor avundas hun-

den som ligger i sin husbondes säng (s. 141). Men diktens betydelse växte enligt Möller genom imitationer och självständiga dikter om kungens hund. Olof Hermelins epitafium över Pompe innefattar en panegyrik som inte avslutar kritik mot Karl XII:s krigsäventyr (s. 181). Under hela 1700-talet skrevs nya dikter med Holmström som förebild.

Efter avhandlingens centrala kapitel om Holmström och Pompe-dikten följer den tredje delen, som ägnas Brenner och Dalin. Sophia Elisabet Brenner, hyllad som Nordens Sappho och den tionde musan, diktade 1716 om den stackars ihjältrampade fågeln Pierro. Möller låter frågan om dess funktion vara öppen – kanske var den en vänskapsbetygelse, kanske en hyllningsdikt till en bemedlad gynnare.

En av Dalins gravdikter över tiken Kersti Berg anspelar direkt på Horatius' *Ars poetica* och berget som föder en mus. Om poeter låter påskina att något storstilat är i görningen blir resultatet ofta en antiklimax, är Horatius' lärdom. Enligt Möller uppträder Dalin som en avsiktlig pekoralist och kritiserar de dåliga poeterna (s. 199). I Dalin förenas flera av de riktningar som genren tagit – den erotiska, burlesken, parodin och den politiska tendensdikten. Förutom hundar besjunger han papegojor, markattor och drottningens ugglor. Eftersom Lovisa Ulrika kallades Minerva och ugglan var gudinnans fågel kunde dikten lätt utformas till en panegyrik. Men Dalins vassa penna riktades mot flera grupper – förutom prästerskapet stod också de lärda i skottgluggen. Möller sammanfattar Dalins betydelse: "ingen svensk diktare före honom har skrivit pekoralpastischer" (s. 240).

Avslutningsvis gör Möller en utblick mot romantikens djurgravpoesi i syfte att framhäva avhandlingens resultat. I relief mot romantiken framstår 1600-talets och 1700-talets diktning över döda djur i tydligare dager (s. 241). I romantikens diktning finns ett allvarligt och sentimentalt drag, i skarp kontrast mot den tidigare tidsperiodens förkärlek för

ironi och burlesk. Den äldre diktningen saknar identifikation med djuren. Ännu är inte fåglarna besjälade, som i romantikens många dikter om flyttfåglar. I stället sammanfattar Möller den äldre djurgravdiktens funktioner – den kunde fylla en politisk-kritisk, panegyrisk, roande, didaktisk, tröstande, erotisk eller litteraturkritisk funktion. Därmed försvarar djurgravdiktningen under perioden 1670–1760 med Möllers ord sin position som "en gränsöverskridande diktart" och "ett kreativt fält" (s. 249).

Avhandlingens förtjänster ligger i behandlingen av ett svårtillgängligt och förbisett material. Det ligger mycken forskarmöda och många timmar i åtskilliga arkiv bakom kartläggningen av den svenska djurgravdiktningen. Arkivfynden innebär också textkritiska utmaningar – ett område som opponenten professor Mats Malm kommenterar i sin recension i *Samlaren* 2011. (Men att uppfatta dikten på s. 114 som en appropriation av Holmström i stället för att ifrågasätta själva attributivonen ter sig mindre sannolikt – båda dikterna uppfattar jag som varianter av Lindschölds epitafium.) Greppet att skriva en sammanhållen studie över genren under en tid av litterär förändring är lyckat.

Mina invändningar rör i första hand det teoretiska ramverket och relationen till tidigare forskning. Möller är mycket beläst – notaparatens ger otaliga utblickar och hänvisningar och omfattar omkring 90 sidor – men jag skulle önska en tydligare teoretisk stadga i avhandlingens argumentation. Som läsare får jag intrycket att den samlade bilden av antikens poesi och av tillfällesdikten är entydig och harmonisk, och att forskarna aldrig hemfallit åt polemik eller teoretiska meningsskiljaktigheter. Naturligtvis måste Möller vara eklektisk – det fält han vill överblicka är ovanligt vidsträckt, både historiskt och geografiskt – men någon av de många noterna kunde kanske använts till en kommentar om olika infallsvinklar. För studiet av en avlägsen tid är kontextuali-

seringens teoretiska utmaningar särskilt stora. Det vore synd om läsaren fick intrycket av att forskningen om äldre litteratur befinner sig i en helt egen värld, bortom de teoretiska frågor som är angelägna för den litteraturvetenskap som diskuterar samtida diktkonst.

Avhandlingsförfattaren går miste om en möjlighet att förtydliga sina egna utgångspunkter och att precisera sitt syfte i relation till forskningsläget. I avsnittet om "Den utforskade svenska djurgravdiktningen" visar Möller tydligare hur den äldre forskningen bygger på ett romantiskt originalitetskrav, som tillfällesdiktningen inte alls motsvarar. Det är en god ansats, men Möller avstår från att tydligt förhålla sig till de senaste decenniernas svenska forskning om tillfällesdikten. Hur ser han på ett centralt begrepp som "repertoardiktning", som Stina Hansson etablerat (med utgångspunkt i Horace Engdahls avhandling)? Exempelvis hänvisar Möller både till den äldre komparativa litteraturforskningen och till Stina Hanssons retoriskt inriktade forskning om tillfällesdikten. Problemet är att han inte alls resonerar kring de konflikter som kan uppstå mellan dessa synsätt. Ett av Hanssons huvudargument mot komparationen är att då den äldre litteraturen fungerar som en gemensam repertoar blir frågan om genetiska beroenden mellan texter problematisk. Om det finns starkt normerande konventioner för sättet att skriva poesi är tanken om en individuell förebild inte relevant, enligt Hansson. Det finns argument både mot den äldre komparativa traditionen och mot Hanssons synsätt. Min poäng är inte att Möller borde välja den ena eller den andra av dessa utgångspunkter utan att han borde diskutera problemkomplexet mer ingående. Nu rör han sig i avhandlingen med en imponerande lärdom mellan olika tider och olika poetiska traditioner, men riktigt hur relationen mellan texterna är tänkt att fungera utreds inte närmare. Arbets sättet etablerar ofta övertygande förbindelser mellan texter, men ter sig stundtals väl associativt. Inte alla

gångar ser jag de likheter eller variationer som Möller vill framhäva.

Avhandlingens argumentation bygger på en bild av det litterära systemet som hårt reglerat. Möller hänvisar till tillfällesdiktens regelverk, hämtat ur poetik- och retorikhandböcker av Scaliger, Pontanus och andra. Hans poäng är att djurgravdikten till skillnad från den vanliga gravdikten utgjorde en frizon för poetiska experiment. Medan de seriösa poetiska genrerna tvingades hålla sig inom strikta gränser ledde bristen på teoretisk reglering till oanade möjligheter för de poeter som valde att skriva om djur. Det är en bestickande argumentation, men den skapar också vissa problem för avhandlingsförfattaren.

Möller skriver om renässansens och barockens litterära teori: "Regler innebär inskränkning" (s. 36). Det är naturligtvis sant, men nyare forskning har framgångsrikt påpekat att denna syn på poesin också är föråldrad, i likhet med romantikens förakt för tillfällesdikten. Brittiska forskare har exempelvis betonat att också den ofta hänade imitationsdoktrinen kan ses som ett kreativt redskap, som inte utesluter poetisk förändring eller poetisk originalitet.

Relationen mellan teori och praktik uppfattar Möller som oproblematisk. Poeter tänks följa handböckernas rekommendationer till punkt och pricka. Mot denna bild kan flera invändningar göras. För det första är de teoretiska texterna av olika karaktär. Ibland är de detaljerade, men ibland lämnas åtskilligt åt poeten själv. I vissa handböcker avser direktiven tal, men principerna överförs till poesins genrer. Kanske är det i stället den poetiska praktiken som är av större betydelse för den enskilda diktarens vägval. Med tanke på den teoretiska diskursens relativa oföränderlighet under den tid avhandlingen omfattar krävs andra förklaringar till den förändring av praxis som Möller noterar. Därför är det också en styrka att avhandlingen behandlar ett stort antal poetiska texter och att diskussionen

ofta utgår från denna mångskiftande litterära praktik.

Djurgravdiktningen avgränsas tydligt mot den övriga poesin. För Möller är motsatsförhållandet nödvändigt för att han ska kunna lyfta fram djurgravdiktningens särart och dess många funktioner. Jag tror det finns goda skäl att pröva Möllers hypotes på ett bredare material – är inte i själva verket experimentet och prövandet av det poetiska uttryckets möjligheter kännetecknande för en betydande del av poesins genrer? Särskilt under den tidsperiod som studeras, präglad av en repertoardiktning med gemensamma normer, tänjer ofta poeter på gränserna. Så skapas förundran hos läsaren och på detta sätt förskjuts också sakta de gränser som utgör poesins kreativa ramverk. De många funktioner som Möller identifierar som specifika för djurgravpoesin kan troligen finnas också i andra typer av tillfällesdikt och annan poesi – exempelvis bör konsten att både roa och hylla för att uppnå vissa fördelar vara viktig för åtskilliga fattiga och uppåtsträvande unga män som skrev om allehanda ämnen.

Avhandlingens kontexter berikar onekligen läsningen, men Möllers väderkorn leder honom stundom vilse. Utvikningarna är många och som läsare har jag ibland svårt att urskilja den röda tråden. Vid några tillfällen utmynnar engagemanget för ämnet i rena spekulationer. Uppgifter som avhandlingsförfattaren själv erkänner som tivelaktiga, som att Karl II skulle ha friat till Hedvig Eleonora, är förutsättningen för en tankelek att hunden Courtisan i så fall skulle kunna vara en kärleksgåva från den engelske kungen (s. 60). En något kärvare granskning av manuset kunde ha suddat ut onödiga skönhetsfläckar.

Möllers avhandling har öppnat ett nytt fält i den svenska forskningen om 1600-talet och 1700-talets poesi. Däri har den ett stort värde. Den visar också att studier av den karolinska tidens och frihetstidens litteratur kräver en mångfasetterad kontextualisering och förtrogenhet med en omfattande poetisk

repertoar. Kanske borde fler avhandlingar skrivas om roliga ämnen. Ironi och humor brukar uppfattas som extremt tidsbundna företeelser och att ägna sig åt månghundraåriga skämt kan låta vådligt. Men Möller visar att äldre litteratur kan bevara sin roande funktion samtidigt som den i rätta händer avslöjar mer om sin tillkomst än många evighetslånga hjälte-dikter.

Anna Cullbed

Anna Nilsson, *Lyckans betydelse: sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850* (Höör: Agerings förlag, 2012). 272 s.

Anna Nilssons avhandling i historia bygger på ett hittills alltför sällan utnyttjat källmaterial. Det rör sig om så kallade skillingtryck, små billiga häften vanligen innehållande enkla visor. Benämningen är vedertagen men missvisande. Under en del av 1800-talet såldes dessa för en skilling styck, men denna typ av billiga tryck hade då redan funnits i ungefär 300 år. Från 1500- och 1600-talen är relativt få bevarade, och från 1800 finns en stor mängd skillingtryck, varför 1800-talet kanske med viss rätt har betraktats som deras storhetstid. Emellertid finns det även från 1700-talet många tusen av dessa visor samlade i arkiven.

Skillingtrycksvisorna var svåra för censuren att kontrollera, och de ansågs ibland farliga eller vanvördiga. Den stora mängden av texterna är dock av tämligen konventionellt innehåll. En uppbyggligt moraliserande visa om lyckans växlingar i olycksfall, brott eller kärlek med en god portion luthersk vardagsteologi är typisk för hur de brukar se ut. Att det är just lyckobegreppet som är ämnet för Nilssons avhandling ter sig därför ganska naturligt. Nilsson har avgränsat sin studie av lyckomotivet

i två stora sfärer: kosmologi och antropologi, världsbilder och människouppfattningar. Det är alltså synen på världen och synen på människan avhandlingen fokuserar på och i det avseendet liksom i flera andra ligger den tydligt inom ramen för vad som vanligen betecknas som idéhistoria.

De mer specifika frågor Nilsson vill besvara anknyter till bredare forskning och teorier om den idé- eller mentalitetshistoriska utvecklingen under den avgörande perioden 1750–1850. Hon undersöker huruvida det är möjligt att skönja en individualisering av lyckobegreppet, om det går att spåra en sekularisering i materialet samt i vilken mån detta ger uttryck för en sensibilisering. Det sistnämnda, studiet av en sensibilisering, en ökande känslomhet, som Nilsson också påvisar, speglar nyare forskning och sätter en originell prägel på avhandlingen.

Dessa övergripande långsiktiga förändringar observerar Nilsson just där man skulle förvänta sig dem, i den bekanta "Sattelzeit". Det gör också att avhandlingens resultat blir tudelat: grovt sett ett före år 1800 och ett efter. En sekularisering kan observeras, där visorna först präglas av föreställningar om Guds försyn och allmakt i en värld där "lyckan" betecknar en världsligt flyktig med- och motgång som står i stark kontrast mot den eviga lyckosaligheten som hägrade bortom detta livet. Begrepp som lycka, värld och arvsynd kombineras i vad Nilsson karakteriserar som "färgrika skildringar", där "kontrasterna [är] skarpa och entydiga". Ett förnöjsamhetsideal är framträdande: Bibelns Job framstår fortfarande som det stora exemplet för den kristne. Sedan, alltså efter 1800, uppträder lyckan som ett subjektivt inre välmående eller en glädjekänsla, med andra ord något som liknar det vi i dag skulle kunna kalla "lycka". Utvecklingen går från en syn på det världsliga som i grunden fåfänglighet, mot en glädje över jordelivet och en sekulärt beskriven "sällhet" som ett värde i egen rätt.